

УДК: 903.26(477.65)"636"

Н. Б. Бурдо

АНТРОПОМОРФНІ ФІГУРКИ ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ НЕБЕЛІВКА

Представлено результати аналізу унікальної збірки антропоморфних статуєток небелівської локально-хронологічної групи Трипілля ВІ з мегапоселення Небелівка, матеріали з розкопок якого зберігаються в НФ ІА НАНУ.

Ключові слова: трипільська культура, Небелівка, антропоморфна пластика, статуєтки, фігурки.

Поселення Небелівка розташовано на околиці с. Небелівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. Воно є епонімною пам'яткою небелівської локально-хронологічної групи Трипілля ВІ, виділеною свого часу С.М. Рижовим [Рижов, 1993].

Трипільське поселення біля с. Небелівка відкрито під час розвідок В.А. Стефановича у 1960-і рр., і описане, як пам'ятка площею у 25 га. На поселенні тоді було знайдено фрагмент жіночої статуєтки [Стефанович, Диденко, 1968, с. 106—107]. За даними К.В. Шишкіна [Шишкін, 1973, с. 38] площа поселення, визначена на підставі дешифрування даних аерофотозйомки, складала близько 250 га. Тобто Небелівка — одне з найбільших серед відомих на сьогоднішній день мегапоселень Трипілля. Саме ця обставина привернула увагу до пам'ятки. Розвідувальні дослідження було проведено у 1981 р. [Шмаглій, Відейко, 1992], стаціонарне комплексне вивчення було розпочато у 2009 р. міжнародною українсько-британською експедицією, у якій брали участь співробітники Даремського університету (Велика Британія) та Інституту археології НАН України [Чепмен и др., 2010; Charman, Videiko, 2011].

За два сезони польових досліджень 2009, 2012 рр. на поселенні було розкопано залишки

глинобитних спалених споруд: житла А9 [Charman, Videiko, 2011] та храмової будівлі В5 (святинища) — «мегаструктури» [Відейко и др., 2013], матеріали з яких увійшли до кол. НФ № ІІ/1367 Наукових фондів.

Колекція антропоморфної пластики поселення Небелівка складається із фігурок, отриманих під час розкопок житла, святинища, а також підйомного матеріалу. Поки що це унікальна збірка теракот небелівської групи, яку можна аналізувати у відповідності з археологічними комплексами.

Житло А9 (об'єкт № 1) репрезентоване 13 фрагментами антропоморфних статуєток. Тільки одна фігурка майже ціла (втрачена голова), інші складають від 50 до 20 % виробів. Частина дрібних уламків малоінформативна.

У трьох випадках фрагменти антропоморфної пластики виявлено серед знахідок поблизу залягання обпаленої глини від перекриття будівлі, зокрема серед них нижня частина чоловічої фігурки. У двох випадках уламки статуєток знайдені безпосередньо під завалом обпаленої глини (рис. 1, 8—10).

Фігурки виготовлено з дрібноструктурної світлих відтінків каолінової глини без домішок, або з домішкою дрібного піску. Після випалу виробу набувають білий, блідо-рожевий або жовтуватий колір. Випал всіх статуєток гарний.

Збереженість поверхні майже всіх статуєток погана, тому що пошкоджена патиною. Іноді простежується ангоб жовтогарячого кольору, а в окремих випадках зафіксовано сліди розпису темно-коричневою фарбою.

Усі статуєтки належать до схематичної пластики. За розмірами виділяються великі, середні та малі фігурки.

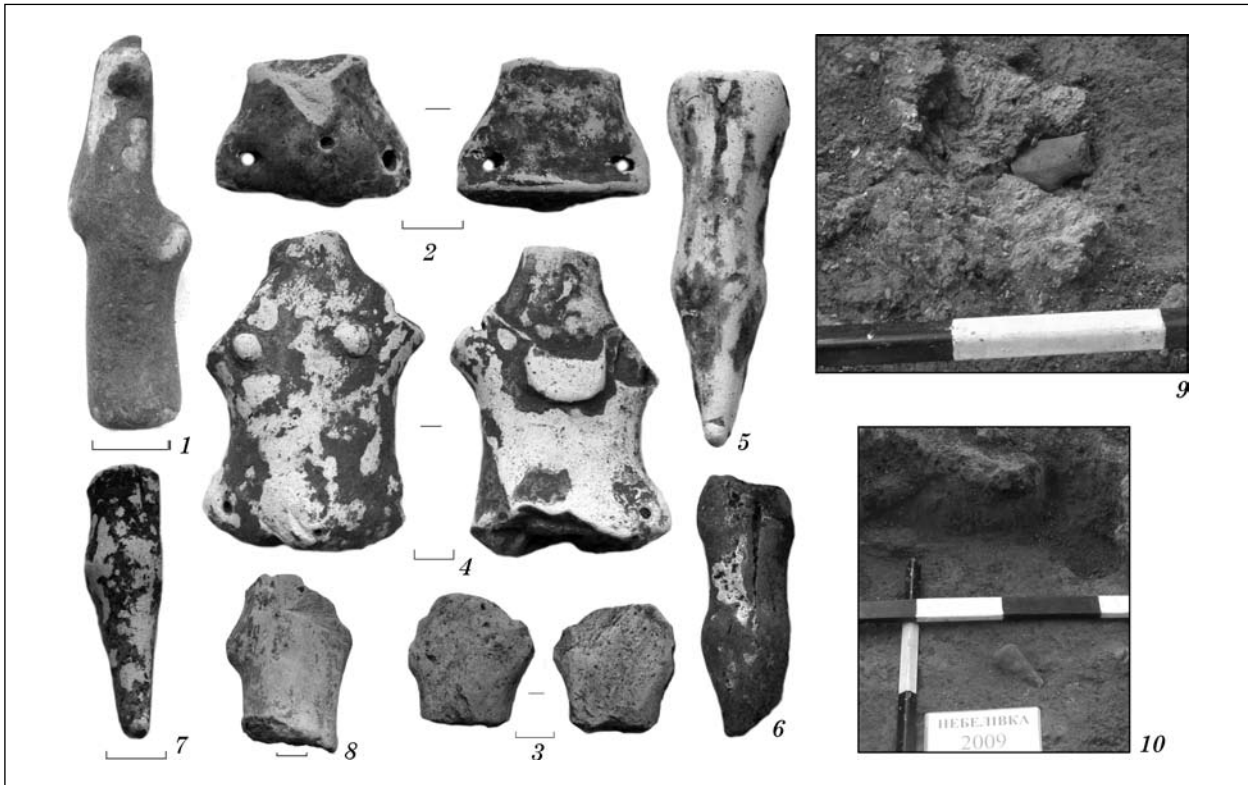

Рис. 1. Антропоморфні статуетки з житла А9 мега-поселення Небелівка

Більшість фрагментів походить від жіночих або не визначеної статі статуеток, лише один презентує чоловіче зображення (рис. 1, 5).

Наскільки можливо судити з фрагментарного матеріалу, всі фігурки належать до типу стоячих, і відтворюють розмаїття типів стоячих зображень.

Особливої уваги заслуговує торс (рис. 1, 4) доволі великого розміру фігурки (висота фрагменту 7,5 см). На поверхні помітні сліди ангобу та розпису. Шия доволі висока, струнка, плечові виступи відбиті, з одного боку залишився слід від отвору невеликого діаметру. Підкреслена талія переходить у широкі стегна з конічними виступами, у яких також зроблено отвори. Живіт опуклий, виступаючий; пупок показаний тонким проколом. Фігурка відтворювала образ вагітної. Груді передано невеликими опуклими наліпами. На спині збереглася частина від пластично модельованої традиційної жіночої трипільської зачіски у вигляді волосся, зібраного у пучок на спині. Цей фрагмент представляє особливий тип антропоморфної пластики, до якого належать фігурки великого розміру, які часто мають реалістично модельовані голови [Бурдо, 2013].

Майже ціла статуетка (втрачена тільки голова) відноситься до мініатюрних виробів, її висота 5 см (рис. 1, 1). Вона відтворює образ вагітної, зображує доволі струнку прямо стоячу фігуру з ледь відкинутим назад корпусом, з заокругленими плечовими виступами замість рук, опуклим животом, виступаючими сідницями

ми на циліндричній ніжці. Верхня та нижня частина співвідносяться приблизно як 1 : 1.

Три фрагменти нижніх частин фігурок середнього розміру (висота фрагментів 6 — 7 см) відносяться до пластики видовжених пропорцій з веретеноподібною нижньою частиною (рис. 1, 5—7). Всі вони вирізняються наявністю характерного потовщення в області литок. Один фрагмент, вірогідно, належить до чоловічої статуетки (рис. 1, 5). На ній чітко помітні сліди помаранчевого ангобу. Морфологічні особливості чоловічої фігурки ідентичні жіночим теракотам. Стать ще двох фрагментарних фігурок не визначається, на одній збереглися рештки суцільного фарбування поверхні темно-червоною фарбою.

Три нижні частини належать фігуркам невеликого розміру, довжина їх 6,5—5 см. Вони відносяться до статуеток з веретеноподібними видовженими ногами з потовщенням в області литок та ледь виступаючою стопою. На двох фігурках помітні сліди жовтогарячого ангобу, на одній ззаду відбитки органічного матеріалу.

Два фрагменти верхніх частин статуеток середнього розміру висотою від 4,5 до 3 см представлені дрібними уламками. Торси плоскі у перетині. Груді не модельовано (рис. 1, 8), або показано невеликими опуклими наліпними горбиками (рис. 1, 3).

Ще від трьох антропоморфних статуеток походять дрібні уламки. Серед них виділяється фрагмент жіночої фігурки з ледь опуклим виступаючим животом, на якому проколом

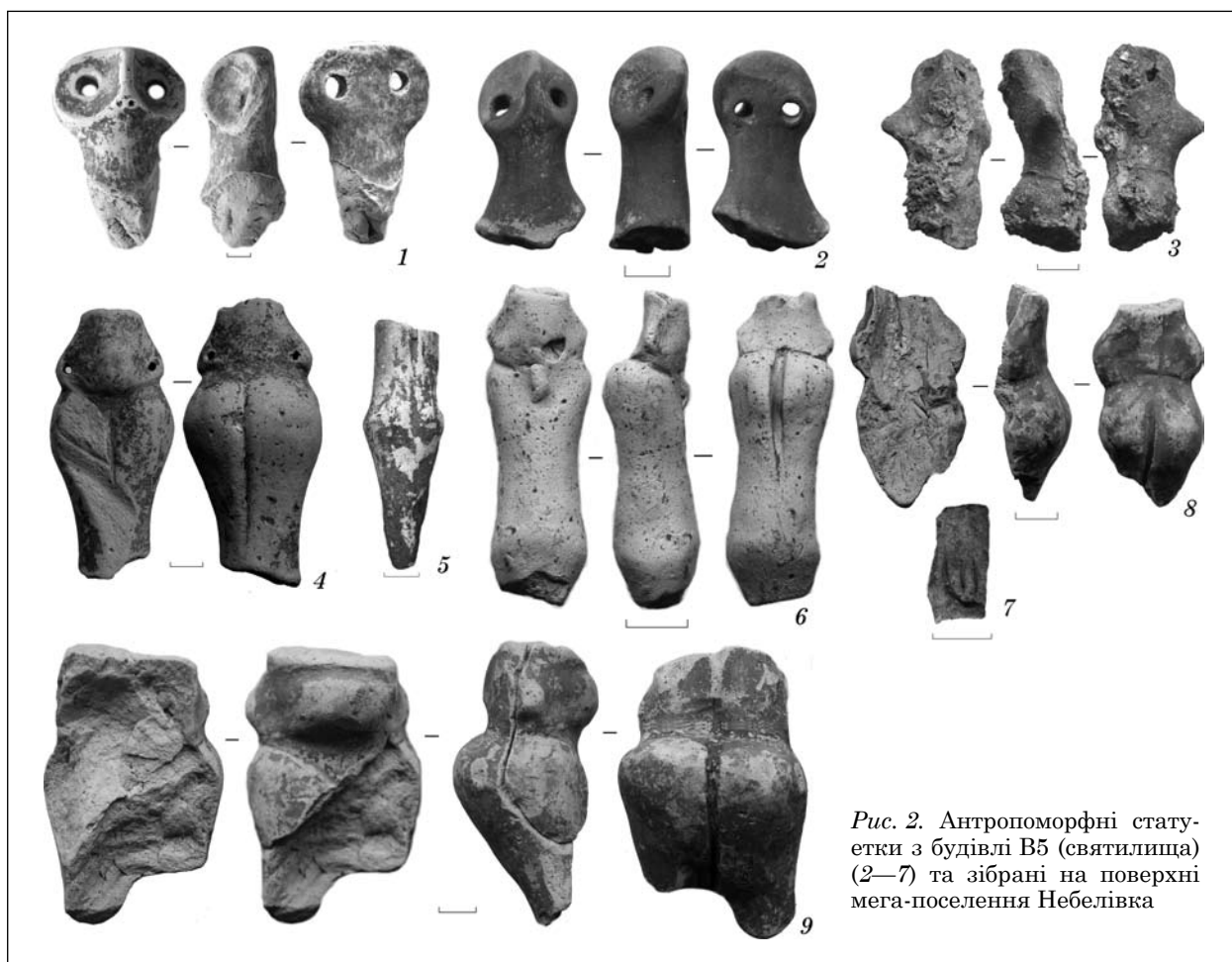

Рис. 2. Антропоморфні статуетки з будівлі В5 (святилища) (2—7) та зібрані на поверхні мега-поселення Небелівка

позначено пупок, та стегновими виступами з отворами доволі великого діаметру (рис. 1, 2). Поверхня статуетки була вкрита жовтогарячим ангобом.

Святилище-«мегаструктура» представлено знахідками фрагментів десяти антропоморфних статуєток, які належать до схематичної пластики. Жодна з фігурок не збереглася більше, ніж на 70 %.

Археологічний контекст всіх фрагментів пластики майже однаковий. Вони знайдені серед руїн будівлі, зокрема одна фігурка була виявлена в обмазці (рис. 2, 3).

Розміри статуєток невеликі або середні. За технологічними ознаками, зокрема структурою і кольором формувальної маси антропоморфні фігурки, знайдені в святилищі, розділяються на три групи.

Перша технологічна група — статуєтки виготовлені з каолінітової глини, іноді з незначними домішками піску або органіки. Випал виробів високотемпературний. Колір черепка світлих тонів: світло-жовтий, блідо-рожевий, світло-сірий, білий. Саме з такої маси виготовлено більшість посудин поселення Небелівка. Поверхня статуєток ретельно заглажена, вкрита помаранчевим, або майже червоним (рис. 2, 5) ангобом, який погано зберігся під

шаром патини. Іноді зберігаються ледь помітні сліди розпису темно-коричневою фарбою. Вірогідно, всі статуєтки з каолінітової глини були оздоблені помаранчевим ангобом та розписані темно-коричневою фарбою, але здебільшого поверхня фрагментів поганої збереженості.

Більшість фрагментів з каолінітової глини походить від середнього розміру струнких видовжених фігурок на веретеноподібній ніжці, іноді з потовщенням в області литок (рис. 2, 5). Одна з таких фігурок належить до чоловічих зображень (рис. 2, 8), хоча модельована так само, як і жіночі статуєтки з веретеноподібною нижньою частиною та підкресленими виступами на стегнах.

Друга технологічна група антропоморфної пластики представлена фрагментом досить крупного розміру статуєтки з дрібноструктурної гарно відмуленої глини, яка після високотемпературного випалу у окислювальному середовищі набуває світло-цегляного кольору. У формувальній масі помітні сліди мікроскопічної вигорілої домішки (рис. 2, 4). Посудини, виготовлені із подібної формувальної маси трапляються серед керамічного комплексу Небелівки. Поверхня фігурки була ретельно оброблена та пофарбована, але збереглися лише окремі плями фарби темного кольору. Фрагмент походить

від доволі стрункої стоячої фігурки з опуклим дещо перебільшеним животом, що, вірогідно, символізує вагітність. Талія струнка, стегнові виступи підкреслено масивні, заокруглені, з отворами доволі великого діаметру. Верхня частина фігурки дещо зміщена вперед таким чином, що у спині утворюється вигін, а невеликі ледь сплюснені сідниці випнуті. Нижня частина плавно окреслена, знизу конусоподібна, пластично підкреслений трикутник Венери. Ноги спереду і ззаду розділено глибокою прокресленою вертикальною лінією.

Третя технологічна група антропоморфної пластики представлена фрагментами від фігурок переважно невеликого та середнього розміру, які виготовлено з тонкоструктурної глини без помітних домішок і випалених при низьких температурах. Такі статуетки найчисельніші серед антропоморфної пластики святилища. Візуальне обстеження дозволяє припускати, що глина, з якої виготовлено фігурки цієї групи, використувалася для спорудження вівтарів, але це припущення потребує аналітичних досліджень. Колір виробів жовтий, чорний або плямистий. Вірогідно, що первинно випал таких статуеток відбувався у відновлювальному середовищі, а жовта або плямиста поверхня деяких екземплярів свідчить про вторинний випал під час пожежі у споруді. Серед фрагментів антропоморфної пластики третьої технологічної групи верхня частина жіночої фігурки, з голівки, зокрема одна чорного кольору від фігурки, випаленої у відновлювальному середовищі (рис. 2, 2), уламок нижньої частини теракоти, та уламок тонкого шару обличкування із прошкрябаним по сирий глині знаком лона (рис. 2, 7), що, ймовірно, походить від жіночої статуетки.

Особливу увагу привертає верхня частина невеликого розміру фігурки, яка була вмурована у глиняну обмазку дерев'яних конструкцій перекриття будівлі (рис. 2, 3). Голівка схематичної фігурки дископодібна, великий виступаючий ніс переданий защипом. На місці очей — отвори доволі великого діаметру. Шия масивна, дуже коротка, замість рук — гострі конічні виступи. Відтворює стоячу фігуру з відкинутим назад корпусом, з прогином у спині. Груди показані невеликими опуклими горбочками, талія не підкреслена, стегна вузькі. Округлі сідниці випнуті. Нижня частина циліндрична, спереду і ззаду ноги розділено прокресленою вертикальною лінією. Прокреслена лінія оперізує талію.

Три схематичних дископодібних голівки походять від однотипних статуеток різного розміру, але дві вирізняються стрункою високою шиєю.

Підйомний матеріал. До підйомного матеріалу належать вісім фрагментарних зразків антропоморфної пластики різних за розмірами та виразністю. Всі виготовлені з каолінітової

глини, відносяться до схематичних стоячих статуеток.

Серед найбільш інформативних фрагментів один — це нижня частина доволі крупної статуетки (висота фрагменту 5,5 см) з веретеноподібною ніжкою із потовщенням в області литок. Ще один фрагмент (висота 4,2 см) — середня частина від стрункої стоячої фігурки, подібної до описаної, з тонкою талією та широкими стегнами з мініатюрними конічними виступами, ледь опуклим животом з позначеним пупком. Глибокою прокресленою лінією підкреслено низ живота, лоно, вертикальна риска розділяє спереду та ззаду злитно модельовані ноги, обламаані до коліна.

Привертають увагу два фрагменти від крупних статуеток, злами яких дозволяють з'ясувати техніку їх ліплення. Ці масивні торси розшаровано навпіл по вертикалі на передню та задню частини (рис. 2, 8—9). Поверхня обох статуеток була ретельно заглажена, вкрита помаранчевим ангобом. На одній теракоті зберігаються розписні темно-коричневі стрічки, що сходяться по центру спини під кутом, утворюючи ззаду, зокрема й на сідницях, «ялинковий» візерунок (рис. 2, 8), характерний для пластики Трипілля ВІІ, зокрема з Володимирівки [Pogoševa, 1985, abb. 571] та Криничок [Pogoševa, 1985, abb. 653, 654]. Розписні фігурки з таким мотивом відомі серед пластики пам'яток Трипілля VI—VII, зокрема у Заліщцях [Pogoševa, 1985, abb. 475]. Щоправда розпис здебільшого виконаний темно червоною, а не темно-коричневою фарбою.

Масивні торси з каолінітової глини, знайдені в Небелівці, поєднує також загальний абрис фігури з заокругленими масивними виступами на стегнах. Отвори у стегових виступах відсутні. Більшого розміру статуетка відтворює образ вагітної, причому сильно виступаючий живіт в плані дещо під прямокутний, а не округлий (рис. 2, 9). Фігурка вирізняється певними рисами натуралізму. На спині рельєфномодельований хребет, спереду на пластично проробленому трикутнику Венери збереглися сліди фарбування темно-коричневого кольору.

Оригінальною знахідкою є крупна схематична голівка, виготовлена з каолінітової глини (рис. 1, 1). Її поверхня вкрита помаранчевим ангобом. Дископодібної форми голівка на високій ший, пласка ззаду, з великими круглими отворами на місці очей та великим виступаючим носом, у якому проколами позначено ніздрі, цілком характерна для трипільської антропоморфної пластики. Втім, характер зламу знизу фрагменту в області ший дозволяє припускати, що голівка була вмонтована у глину і являє собою скульптурну деталь великої розписної посудини, аналогічної до знайденої у Цвіклівцях [Мовша, 1985, с. 238, рис. 64, 7].

* * *

Аналіз антропоморфної пластики, виявленої на мега-поселенні Небелівка, показує її типологічну, морфологічну та стилістичну відповідність теракоті поселень Трипілья ВІІ.

Невелика кількість предметів антропоморфної пластики не дозволяє застосовувати статистичний метод.

Особливістю небелівської пластики є варіабельність технологічних груп та розмірів статуеток.

Фрагментарність теракот та відносно погана збереженість їх поверхні примушує наполягати на вірогідності зроблених спостережень, а також унеможлиблює аналіз пропорцій фігурок.

Превалюють фігурки невеликого та середнього розміру. Всі вони схематичні.

Найвні фрагменти жіночих або не визначеної статі фігурок. Серед жіночих зображень привертає увагу велика кількість вагітних. Чоловічі статуетки представлено лише двома екземплярами, які окрім ознаки статі нічим не відрізняються від жіночих зображень.

Наскільки можна судити з фрагментарного матеріалу, голівки статуеток всіх груп були дископодібні, з великим умовно переданим носом та великими проколами на місці очей. Довжина шиї у різних екземплярів коливається від дуже довгої до короткої. Замість рук у фігурок модельовані заокруглені або конічні виступи. Верхня частина статуеток дещо сплощена у перетині, груди показані маленькими горбками або не модельовано. Талія підкреслено тонка, стегна широкі, з крупними виступами, іноді в них зроблено отвори. Нижня частина статуеток кругла в перетині, циліндричної або конічної, веретеноподібної форми. Литки позначені помітним потовщенням. При загальному схематизмі теракот, деякі масивні фігурки мають натуралістичні риси.

Отримана під час досліджень колекція статуеток суттєво поповнює джерелознавчу базу антропоморфної пластики трипільської культури етапу ВІІ.

Бурдо Н.Б. Реалистическая пластика культурного комплекса Триполье-Кукутень. Систематизация, типология, интерпретация. — LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. — 356 с.

Видейко М., Чапмен Дж., Гейдарская Б. и др. Исследования мегаструктуры на поселении трипольской культуры у с. Небелівка в 2012 году // *Tyragetia*. — 2013. — V. VII [XXII], № 1. — С. 97—124.

Мовша Т.Г. Поздний этап трипольской культуры // *Археология Украинской ССР*. — Киев, 1985. — С. 223—262.

Рижов С.М. Небілівська група пам'яток трипільської культури // *Археологія*. — 1993. — № 3. — С. 101—114.

Стефанович В.А., Диденко О.П. Сборник археологические памятники Уманщины // *НА ІА НАНУ*. — Ф. 12. — № 569. — Т. І.

Чепмен Дж., Гейдарська Б., Вілліс Р. та ін. Дослідження на поселенні трипільської культури біля

с. Небелівка 2009 р. // *АДУ* 2009 р. — Київ; Луцьк, 2010. — С. 458—460.

Шушкін К.В. З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях // *Археологія*. — 1973. — Вип. 10. — С. 32—41.

Шмаглій М.М., Видейко М.Ю. Трипільські поселення на Черкащині // *Археологія*. — 1992. — № 3. — С. 124—130.

Chapman J., Videiko M. The Trypillia culture megasite near Nebelivka: summer 2009 season // *Praehistorica*. — Prague, 2011. — Vol. XXIX. — P. 79—94.

Pogoševa A.P. Die Statuetten Tripolje-Kultur // *Beitrag zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie*. — 1985. — № 7. — S. 95—242.

Н. Б. Бурдо

АНТРОПОМОРФНЫЕ ФИГУРКИ ТРИПОЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ НЕБЕЛЕВКА

Статья посвящена описанию уникальной коллекции антропоморфной пластики, полученной при исследовании эпонимного памятника небелевской локально-хронологической группы мега-поселения Небелівка. Проанализированы статуетки, полученные при раскопках остатков жилища А 9, святилища и собранные на поверхности памятника. Охарактеризованы технологические, морфологические и стилистические особенности небелевских статуеток, их археологический контекст. Анализ небелевской теракоты показывает ее полное соответствие антропоморфной пластики трипольской культуры этапа ВІІ. Полученные данные существенно пополняют источниковедческую базу антропоморфных изображений конкретных локально-хронологических групп Триполья.

К л ю ч е в ы е с л о в а: трипольская культура, Небелівка, антропоморфная пластика, статуетки, фигурки.

N. B. Burdo

ANTROPOMORPHOUS FIGURINES FROM TRYPILLIA CULTURE SITE NEBELIVKA

This article presents the description of a unique collection of anthropomorphic figurines obtained during the research at the eponymous mega-settlement of Nebelivka local and chronological group. Analyzed are the figurines excavated at the dwelling A9, a sanctuary and found on the surface at the site, which are stored in the collections of the Institute of Archaeology. Described are the technological, morphological, and stylistic peculiarities of statuettes from Nebelivka and their archaeological context. Analysis of these terracottas shows that they totally correspond to anthropomorphic plastics of Trypillia culture ВІІ stage. The data obtained significantly supplement the source base of anthropomorphic depictions of concrete local and chronological groups of Trypillia.

K e y w o r d s: Trypillia culture, Nebelivka, anthropomorphic plastic figurines.

Одержано 23.01.2013